

श्री १०८ श्री गुरुदेव रावजीय प्रतिपद

पौर्णिमा

१०८, १०९, ११०, १११, ११२

श्री १०८

श्री १०८ श्री गुरुदेव रावजीय प्रतिपद

श्री १०८

સામાજિક સેવા
સામાજિક સેવા
સામાજિક સેવા
સામાજિક સેવા
સામાજિક સેવા

કોઈ આ અને બહેનો,

ગુજરાતની સ્વચ્છતા પરિષદના પ્રમુખસ્થાન માટે માઈ નામ કોઈ પણ કાળે સૂચવવામા આવશે એમ મારા સ્વપ્નામાં પણ કદી આવ્યું ન હતું. અને હું ધારું છું આપના પણ મનમા કોઈ કાળે એવો વિચાર આવ્યો નહિ હોય. સંકુચિત અર્થમા જેને રાજદારી હીલચાલ કહે છે તે વિષેનો મારો પ્રત્યક્ષ અનુભવ નહિ જવો જ છે. અને એ જ સંકુચિત સ્વરૂપની રાજદારી હીલચાલ આજે ચાલતી હોત તો બીડને પ્રસંગે પણ માઈ નામ કોઈ સ્વીકારત નહિ એની મને ખાતરી છે. પણ હવે જમાનો બદલાયો છે. આપણી દૃષ્ટિ વધારે વિશાળ થઈ છે. રાજદારી હીલચાલ કરતા રાષ્ટ્રીય હીલચાલ તરફ આપણું ધ્યાન વધારે ને વધારે ચોંટતું જાય છે. ખીજ તરફ પ્રજા પોતાનો નિર્ણય પોતાની મેળે કરવાને સમર્થ થતી જાય છે. અને તેથી જ પ્રાન્તિક પરિષદ જેવી સભાને પ્રમુખસ્થાને પણ સામાન્ય માણસથી કામ ચલાવી શકાય છે. જ્યારે આવી પરિષદો વાર્ષિક મેળાવડાના સ્વરૂપની હતી ત્યારે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠાવાળો પ્રમુખ પસંદ કરવામા આવતો. આજે જ્યારે બધા જ પોતપોતાની ફરજ સમજી પોતપોતાના ક્ષેત્રમા કામે

વળગી જાય છે ત્યારે જેને નવરાશ હોય તેને જ પ્રમુખનું કામ કરવું પડે છે. ભાઈશ્રી શંકરલાલ ઐકર અને શ્રી. ઇન્દુલાલ ચારિત્ર જેલમાંથી બહાર આવ્યા કે તરત જ કામે ચડ્યા. પરિપક્વ જેવા કાર્યમાં ત્રણ દિવસ ધ્યાન રોકવા જેટલી નવરાશ તેમની પાસે ન હતી. એટલે આપ લોકોને કનાજાની રળ ભોગવનાર એક અધ્યાપક જડ્યો, અને આપે મને અહીં આવવાની ફરજ પાડી. આપે એટલે પણ વિચાર ન કર્યો કે આ માણસ કદી પ્રાંતિક સમિતિનો સભ્ય પણ નથી થયો. પણ આપે નહુટકે જ મારી પસંદગી કરી હશે એમ જોઈને જ આપ સૌની ઇચ્છાને આધીન થઈ અને મારા મુરબ્બી-ઓની આજ્ઞાને વશ થઈ આખરે આ કામ મેં માથે લીધું. જે પ્રજામાં સ્વરાજની લાયકાત આવેલી હોય છે તે પ્રજા ગમે તે માણસ મારફતે પોતાને જોઈતી સેવા વ્રધ શકે છે. મારી ખાતરી છે કે આ પરિપક્વ આપ સૌ એ સિદ્ધાન્તનો પરિચય આપશો.

એક રીતે તો મારું કામ બહુ જ સહેલું છે. શ્રદ્ધાની જ્યોત સુમાર્યે ગુજરાતમાં જાંખી પડી નથી. આપણા ગુજરાતમાં પક્ષાપક્ષીના ઝગડા છે જ નહિ કદીએ તો ચાલે. દરેક જણ પોતાને બાગે આવેલું કામ ચીવટથી છતાં નમ્રતાથી કર્યે જાય છે. શુષ્ક ચર્ચા આ પ્રાન્તમાં નથી. પરસ્પર ઇપિથેતી કામ બગડશે એવી ધારતી પણ અહીં નથી. અને સૌથી મોટી વાત એ છે કે રાષ્ટ્રનૌકાના કણુધાર ફરી આપણી વચ્ચે આવીને ઉભા છે. ગમે તેવા તોફાનમાં રાષ્ટ્રની નૌકા તેમના હાથમાં સલામત છે અને તેમની અવિચલ મંગલ દષ્ટિ સદૈવ જોગ્યત છે એવી શ્રદ્ધા આખા દેશમાં છે. આજે તેઓ અહીં હાજર નથી છતાં તેમની સલાહનો લાભ દેશને મળી રહ્યો છે, અને તેમની ગેરહાજરી દરમિયાન તેમણે બતાવેલે રસ્તે ધીરજ અને હિંમતથી આપણને દોરનાર મુરબ્બી શ્રી. વલ્લભભાઈ અને અગ્ન્યાસ સાહેબ જેવા આપણા આગેવાનો આપણી વચ્ચે છે, એટલે આપણું કામ બહુ જ સહેલું છે એમાં શક નથી. અને એ દૃષ્ટિએ મને લાયકાત વગર આ સ્થાન ક્ષેતા છતાં ચિન્તા થતી નથી.

સાત વરસ પહેલાં આ પરિપક્વની સ્થાપના કરતાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું, “ આ પગલું ગુજરાતને સારૂ ધણું અગત્યનું છે. તેમાંથી બહુ સારા પરિણામો આપણે નીપજાવી શકીએ છીએ. આ પરિપક્વ પાચારપે છે. જો પાયો સાચો અને મજબૂત હશે તો ઇમારતને વિષે આપણે નિશ્ચિન્ત રહી શકશું. ” તે વખતે આપણું રાજદ્વારી જીવન બિલકુલ ઘડાયેલું ન હતું.

પરિષદ એટલે એક વાર્ષિક મેળાવડો જ ગણાતો. પોતાના ધંધામાંથી બચતા વખતમાં કામ કરનારા લોકો પરિષદો ગોઠવતા. એ સ્થિતિ વિશે દુઃખ જાહેર કરતાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું, “ આપણને જરૂરનું તો એ છે કે પરિષદોના ઠરાવોનો અમલ કરવો એને જેઓ પોતાનો મુખ્ય ધંધો ગણી શકે તેવા માણસો જોઈએ. આવા માણસો ઘણા હોય ત્યારે જ પરિષદોનાં કાર્ય શોભી નીકળવાનાં, ત્યારે જ ફગદાચી થવાનાં.” સાત વરસ પછી એ વચનોનું જ્યારે ફરી સ્મરણ કરીએ છીએ ત્યારે આ કાળ દરમિયાન ગુજરાતે કેટલી પહેલ કરી છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે. સાચી દેશસેવાને જેમણે મુખ્ય અને ખાસ ધંધો કર્યો છે એવા જ લોકો હવે આપણે આપણી પરિષદોમાં જોઈએ છીએ. કેટલાક કાર્યપરાયણ દેશસેવકો તો એવા છે કે જેમને આવી પરિષદો માટે જોખતા ત્રણ દિવસ પોતાના કાર્યમાંથી બચાવવા મુશ્કેલ પડે છે. આ સ્થિતિ આજે ગુજરાતમાં જેવાની મળે છે એ અમાઝ્યતી વાત છે. ગોધરામાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું, “ આપણે હિન્દની પ્રજા પામે સ્વરાજ્ય માગ્યું નહું છે, આપણી અરજી તેની કને છે. જ્યારે હિન્દુસ્તાનના ખેડૂત જાણશે કે સ્વરાજ્ય શું છે ત્યારે કોઈ સ્વરાજ્ય રોકી શકનાર નથી.” મહાસભાની અરજીઓ સરકારે કોઈ કાળે સાંભળી નહોતી. પ્રજાએ સાંભળી તેથી જ આપણે આ સ્થિતિએ પહોંચી શક્યા છીએ. બોરસદમાં ખેડૂતોએ સ્વરાજ્ય શું છે એ જાણ્યું અને આપણને એ પણ બતાવી દીધું કે દુનિયાને પ્રજાની મુક્તિ મહાન સંતનત પણ નિશ્ચયી પ્રજા આગળ નખળી જ છે. સાત વરસ પહેલાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું, “ લોકજાગૃતિને સાડા આન્તરિક ચળવળની વધારે જરૂર છે. આન્તરિક પ્રવૃત્તિ વિના બાહ્ય પ્રવૃત્તિ શોભશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ તે નિર્રથક જવાનાં સંભવ છે.” આજે આપણે આન્તરિક ચળવળ રચનાત્મક કાર્યક્રમને નામે ચલાવી રહ્યા છીએ. વળી ગાંધીજીએ તે વખતે કહ્યું હતું, “ શિક્ષિતવર્ગે, સ્વરાજ્યપ્રેમીએ જનસમાજમા બળપા વિના ચાલવાનું નથી. આપણે પ્રજાના એકે અંગને તરછોડી શકવાના નથી, એકે અંગને તજી શકવાના નથી. અધાને સાથે લઈને ચાલશું ત્યારે જ આગળ વધવાના છીએ.” સાત વરસ થયાં આ સિદ્ધાન્તનું મહત્ત્વ આપણે વધારે ને વધારે સમજવા લાગ્યા છીએ. ગોધરામાં જ આપણે સત્યાગ્રહનો મુધરેક્ષો રસ્તો કળલ રાખ્યો. આપણે સાત વરસ પછી જેઈ શક્યા છીએ કે દુનિયાનાં તમામ દુઃખોનું નિરાકરણ કરવાનો તે એકમાત્ર છેલ્લો કિપાય છે. આ રીતે આપણા પાયો સચો અને મજબૂત થયો ને તેથી તેના જ

પર આપણે એક સુંદર ઇમારત—એસક, એક અપૂર્ણ ઇમારત નેમ શકીએ છીએ. સત્ય અને અહિંસાને માર્ગે જ્યારે વિજય મળશે ત્યારે સ્વરાજ્યનો કળસ એ મંદિર ઉપર ચઢકતો આપણે જોઈશું.

ગોધરામાં વાવેલા ખીજનું ત્યારપછીની બે પરિપદોએ સંગોપન કર્યું અને તેમાથી અમદાવાદમાં અસહકારનો અંકુર ફૂટ્યો. મગસભાએ અસહકાર કબૂલ રાખ્યો તેના પહેલાં જ ગુજરાતે તે જાહેર કર્યો હતો એ ખીના સ્વરાજ્યના ઇતિહાસમા જરૂર નોંધારો. એ જ પરિપદે વિદ્યાપીઠને જન્મ આપ્યો એ વાત ગુજરાતની ઉછરતી પેઢીએ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખશે. અસહકારને અમલમાં ચૂકવા સારૂ બેઝવાડામા જે કાર્યક્રમ ઘડાયો તેની શરૂઆત બરચની પરિપદે કરી અને સ્વરાજ્યને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની ત્યાગદાક્ષા ગુજરાતે લીધી. તે દિવસે આ નવા સંસ્કારથી જેઓ દિવ્વ બન્યા તે બધાની સરકારે પણ ઓછીવત્તી કદર કરી જ છે. એમાના આપણા પાટીદાર ભાઈ કલ્યાણજી હળુ સૂકો રોટલો ખાઈ સરકારને ઘેર પાટી વણે છે જ. પણ ગુજરાતની સાચી કસોટી તો સરકારે ગાંધીજીને પકડીને જ કરી. નમાલા દેશમા આગેવાનને સજા કરવાથી પ્રજાની શ્રદ્ધા ડોંચે છે, પ્રજા નબળી પડે છે એ રાજકારણના અનુભવસિદ્ધ સૂત્ર તળે ન આવનાર પ્રાન્તોમા ગુજરાત અગ્રગણ્ય રહેશે એમ આણંદની પરિપદે જાહેર કર્યું. અને તે નિશ્ચયનાં વિજય ઉજવવા આપણે આ વિજયભૂમિ ઉપર ભેગા થયા છીએ.

આણંદ પરિપદ પછી આપણી સાચી કસોટી શરૂ થઈ. એક તરફ સરકારે ગોપાળદાસભાઈ જેવા રાજપુરુષથી માંડીને ગામડામા કામ કરનારા સામાન્ય સ્વયંસેવકો સુધી બધાને સજા કરી નેહ; અને બીજી તરફ આપણા દર્દેવે એક કિસ્સાહબંગ સંમિતિ ફેશમા ધરી વળી. છતાં ગુજરાતની શ્રદ્ધા ચળી નહિ. એ તપાસસંમિતિએ દેશ સવિનય ભંગ માટે તૈયાર નથી એમ જાહેર કર્યું અને તે જ અરસામા શીખ લોકોએ ગુરુ-કા-બાગમા સત્યાગ્રહનો એક પાઠ લીધો. ગુજરાતે ગાંધીજીને નામે વિદ્યાપીઠને સુંદર ભેટ આપી અને પદ્મશ્રી કાપડના વેપારીઓને તેમને હાથે થતા દેશદ્રોહનું બાન કસોટું; જ્યારે ગુજરાત બહાર મુલતાનમા હિન્દુમુસલમાન એકબીજા પહેલવહેલી તડ પડી: ગાંધીજીના કારાવાસ પછો લામલાગટ ત્રણ મહાસભા-ઓએ તેમના કાર્યક્રમ પ્રત્યેની ખોતાની નિષા જાહેર કરી, છતાં દેશમા ગુજરાતી-મનભેદ નો વધ્યા જ અને ચિંતા અને નિરુત્સાહનું વાતાવરણ બધે જ ફેલાયું. આજે હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુમુસલમાનની એકતા, મહાસભાની

પક્ષાપક્ષી અને અન્યજનને કહ્યું આ ત્રણ જ મોટામાં મોટા સવાલા છે. ઇશ્વરની કૃપાથી આપણે કહી શકીએ છીએ કે આપણા પ્રાન્તમાં એ ચિન્તાનું કારણ જોઈએ છે. છતાં સિદ્ધપુર કે વીસનગર જેવા બનાવો આપણને ચિન્તામુક્ત રહેવા દેતા નથી. મારી ખાતરી છે કે જેમ ગુજરાતે આ સાત વરસ દરમિયાન હિન્દુસ્તાનની આગેવાની ભોગવી છે તેમ આ અણીને પ્રસંગે પણ તે હિન્દુસ્તાનને કહ્યું રહેશે. જો પ્રાન્ત મીલમજુરોની વિરાટ હજારોને શાન્તિની મર્યાદામાં રાખી શકે છે, જે પ્રાન્ત રાષ્ટ્રની ઇજ્જત ખાતર સ્વયંભવકોની ફોજ ગમે તે પ્રાન્તમાં મોકલી શકે છે, અને જે પ્રાન્ત બોરસદ જેવી હજારો લડી શકે છે તેને માટે શું અશક્ય છે ?

મીલની હડતાળથી આપણે આમ પ્રજા પર કેવી રીતે કાણુ મેળવવો એ શીખ્યા છીએ. એ પાઠ કેટલો મહત્વનો છે એના આગળ જના આપણને ખ્યાલ આવશે. વિચારીવર્ગ આમ વર્ગ ઉપર શુદ્ધ સંચારી કાણુ મેળવશે ત્યારે જ હિન્દુસુસલમાનની એકતા સ્થાપવી સહેલી થશે અને સ્વરાજ્યના સૂત્રો હાથમાં આવશે. નાગપુરની હડતે ગુજરાતને જેલદાતા આપી અને તાલીમનું મહત્વ જણાવ્યું. પણ ગુજરાતની અવગણના માટેની હત્તમમા કિતમ અને શુદ્ધમાં શુદ્ધ હડત તો બોરસદની જ છે. બોરસદની વિદ્યુત-વેગી હીલચાલે સત્યાગ્રહનો એક સુદર નમૂનો દેશ આગળ રજૂ કર્યો છે અને સરકારને પણ કોઈ કાળે ન ભૂલાય એવો પાઠ બજાવ્યો છે. જે પ્રજા સ્વમાન ખાતર, પોતાની નિંદાપતા સાબીત કરવા ખાતર, અન્યાયને વશ ન થવા ખાતર, આવો સત્યાગ્રહ ચલાવી શકે છે તે પ્રજા સ્વરાજ્યની માગણી ન કરે તોપણ તેના હાથમાં તે આવી પડ્યાનું. એવી પ્રજાનો વિચાર કર્યા વગર કોઈ પણ સરકાર એક ડગલું પણ ભરી ન શકે. આ અસાધારણ જશની જેમ બોરસદની પ્રજા અધિકારી છે તેમ તેમના કુશળ નેતાઓ પણ અધિકારી છે.

બોરસદના વિજયથી આપણે આપણા નાયકને પારખ્યા એમ કહું ? નહિ, આપણે તો પારખતા હતા જ, પણ તેમને ન પારખનારાઓ પણ પારખનારા થયા. સરકારે તેમને પારખ્યા; વલ્લભભાઈની સાથે દેશકાર્યમાં આગેવાની કરનારા મિત્રો જે તેમનો જાદુ જાણી શક્યા ન હતા તેમણે લેખનો જાદુ બોલ્યો; ખીજાઓની લીકા અને આણેપો છતાં, શાન્તિ અને શીરજ ફેળવી સમય આવ્યો જ સોઠી મારવાની તેમની શક્તિનો પરિચય

હીધો. મો. શોકતઅલીએ વલ્લભભાઈને વર્ણવનાર એક જ શબ્દસમૂહ વાપરીને તેમની હમેશને માટે દેશને ઝોળખ આપી દીધી છે, ‘બરશથી દંકાયલા નવાળામુખી’ના કરતાં વધારે યથાસ્થિત વર્ણન કયું હોઈ શકે ?

મહાત્માજીના છૂટયા પછી તેઓ કેના પ્રતાપે છૂટયા એ વિષે છાપાઓમાં ચર્ચા ચાલતી હતી. કેનોપનિપદમાં જેમ દેવોને થયું હતું કે અમારો જ વિજય છે, અમારો જ મહિમા છે, તેમ આજે દરેકને થાય છે. મને લાગે છે મહાત્માજી પોતાના શુદ્ધ અલિદાનના પ્રતાપે જ છૂટયા. તેમને છોડવામાં જો સહાયકારી કારણો ગણાવવાં જ હોય તો ખોરસદની લડતને હું જરૂર મહત્ત્વનું સ્થાન આપું.

ખોરસદના વિજયનું મહત્ત્વ સમજીને આપણે તે વિજયની મયાદા પણ જાણી લઈએ એ જરૂરનું છે. ખોરસદના લોકોએ જે આગ્રહ બતાવ્યો, અને આગ્રહમાં સત્ય અને અહિંસાનું પાલન કયું તેથી તેમણે તેમના નાયકને અભિમાન લેવા જેવી સ્થિતિ કરી મૂકી એ વિષે તો શંકા નથી. પણ ખોરસદની પ્રજાને એક ખોટા આક્ષેપની સામે લડવાનું ન હોત, એક સીધા અન્યાયી કરની સામે, આખરે ઉપર થએલા સીધા દુમલા સામે લડવાનું ન હોત તો તે પ્રજા આ લડતના જેટલું જ તેજ બતાવત ખરી ? સીધા અપમાનને વારવા માટે, સીધા અન્યાયી કરને ન બરવાની શક્તિ માટે ખોરસદને અલ્પ આત્મશુદ્ધિથી ચાલી શક્યું. પણ સમસ્ત દેશના અપમાનની સામે સમસ્ત દેશની ઉપર નંખાતા અન્યાયી કરની સામે લડવાને માટે ખોરસદને આત્મશુદ્ધિની પરાકાષ્ટાએ પહોંચવું પડશે. જે ખેડૂતો પોતાને માથે આવેલું સીધું અપમાન નહોતું સહન કરી શક્યા, તે જ ખેડૂતો સ્વરાજ વિના એક ક્ષણ ન જીવી શકે એવું તેમણે સાબીત કરી આપવાનું છે. અને આપણો સમાજ જે સડાથી ખવાઈ રહ્યો છે—પરદેશી વસ્ત્ર, પરદેશી અને દેશી શરાબ, અસ્પૃશ્યતા, અને કેમી ટંટા—તે નાખૂદ કરીને જ આ વાતની આપણે સાબીતી આપી શકશું.

એટલે ખોરસદના વિજય પછી હાલ ત્યાં જે આત્મશુદ્ધિનું અને પ્રજાસંમંડનનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે તે વિજય કરતાંયે વધારે મહત્ત્વનું છે. દરબાર સાહેબ જેવા રાષ્ટ્રસેવકો ક્ષેત્રસંન્યાસ લઈ પ્રજાના તમામ વર્ગોને સ્વરાજ્યની પવિત્ર દીક્ષા આપે ત્યારે જ સ્વરાજ્યનું મંદિર ચળાય. ખોરસદના લડવૈયાઓએ હિન્દુસ્તાનને એ કિંમતી શીખામણ આપી છે કે દોડધામ જીતે લાભ થવાનો નથી. જ્યાં છીએ ત્યાં જ મૂળીઆં ઉંટાણ મુઠી નાંખીએ,

આસપાસ શીતળ છાયા ફેલાવીએ અને દમનનીતિના ટાલતડકામાં ઢટાર ઉભા રહીએ, એટલે સ્વરાન્યદેવી પોતાની મેળે ત્યાં વાસો કરવા આવશે.

ખોંસદમાં બારવટીઆનો કેર હતો એ વાત સાચી છે. ને દૂર કરવાનો સરકારે એક ઉપાય સૂચવ્યો, ‘અમલમાં મૂક્યો. પ્રજાએ બીજો ઉપાય શોધી કાઢ્યો અને તે હવે અમલમાં મૂક્યો છે. બારવટીઆઓના ત્રાસમાંથી છૂટી જવાને બીકણુ ઉપાય એ છે કે બારવટીઆઓ કરતાં વધારે જબરદસ્ત કોઈ શોધી કાઢી તેને નેવેઘ ધરાવવું અને તેની મારફતે સલામતી મેળવવી. ગુજરાતની પ્રજાને માટે એ ઉપાય નવો તો નથી જ. હજી પણ કેટલેક ટેકાણે સિંધી બલુચી લોકોને રખેવાળ રાખવાનો ઇલાજ ચાલે છે. સરકાર પણ એ જ બાગ મંજૂરતી આપી છે. પણ હવે પ્રજા જોઈ શકી છે કે નેવેઘથી માનેલા રખેવાળ પોતે જ સવાયા બારવટીઆ બની જાય છે, અને નેવેઘના બદલામાં સલામતી નામની જ મળે છે. આપણે જે નવો ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે તેનું રહસ્ય જુદું જ છે. બારવટીઆઓ પણ કંઈ એમ ને એમ પાકતા નથી. તેમનું દુઃખ જાણી ને દૂર કરવાથી, તેમને સારા સરકારે તળે લાવવાથી અને તેમને માનભેર ગુજરાન ચલાવી શકાય એવો ધંધો શોધી આપવાથી બારવટું નાબુદ થશે, એટલું જ નહિ પણ પ્રજાની શક્તિ અનેક ગણી વધશે. સિંધના બલુચી અથવા પઠાણ લોકો કરતાં ચરોતરના ધારાળાઓ આપણું રક્ષણ વધારે સારી રીતે કરી શકશે.

ખોંસદની લડત ચાલતી હતી ત્યારે શ્રી. વલ્લભભાઈએ ધારાળાઓને ઉદ્દેશીને એકાદ પત્રિકા કાઢી હશે, તેની માહિતી જોલમા આવતા કેદીઓ અંદર લઈ આવ્યા હતા. તે વખતે કેટલાક ડાકુઓ મારી પાસે આવીને કહેતા, “કહે છે કે તમારા વલ્લભભાઈએ અમારે માટે એક પત્રિકા કાઢી છે. અમને તેમની વાત કજૂલ છે. પણ અમારી સામે જે જૂદી ફરિયાદો કરવામાં આવે છે, જૂદી સાક્ષીઓ પૂરવામાં આવે છે, અમારાં બેરાંછોકરાની જે કનડગત કરવામાં આવે છે તે અટકાવવા તમારા વલ્લભભાઈ તૈયાર છે ? અમે શું કરીએ ?”

આ સવાલમાં જ આપણી ધણી મુશ્કેલીઓનો જવાબ મને મળી ગયો. આજે હિન્દુસુસલમાનની એકતા તૂટી ગઈ છે અને આપણે આટલા ચિંતાચરત થયા છીએ. મારી દૃષ્ટિએ હિન્દુસુસલમાનનો ઝગડો આપણા ધાર્મિક મતભેદોમાં નથી; સ્વરાન્યમાં જોછા કે વત્તા અધિકાર મેળવવાના ઝગડામાં નથી. ધર્મના ઝઘડા એકબીજાની માન્યતાએ વિષે વધારે જાણુ-

વાર્થા દૂર ચર્ચા શકશે. અધિકારવિભાગના ઝગડા ઉદારતાથી આપણે કરવાથી અથવા તટસ્થ પંચાયતોથી પતી જશે. સ્વરાજ્યનો અર્થ રાજ્ય કરવાનો હક એમ હું માનતો જ નથી. સ્વરાજ્યનો વિચાર કરતા અધિકારના કેટલા સૂત્રો મારા હાથમા આવશે એનો હું વિચાર કરતો જ નથી. રાજ્યના સૂત્રો ગમે, તેના હાથમા હો—હિન્દુઓના, મુસલમાનોના કે અંગ્રેજોના—તેની મને દરકાર નથી. મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈ મારા ઉપર રાજ્ય ન ચલાવે, મારા વિકાસમા રાજ્ય નરૂથી બિલકુલ રોકાવટ ન થાય, અને મનભેદ હોય ત્યાં મને યોગ્ય લાગે તે જ વસ્તુ અમલમા આવી જાય, એટલું મને મળે એટલું બસ. એ જ માફ સ્વરાજ્ય. અને એ વસ્તુ તો મારી કૌવત અને મારા હાપણુ પર જ આધાર રાખે છે. અધિકારના સૂત્રો મારા મુસલમાન બાઈઓના હાથમા વધારે જાય તેથી હું ખેંચીતો નથી. ૯ અધિકારી હોઈ તો માટે એમને રીઝવવા પડે. તેઓ અધિકારી થાય તો તેમણે મને રીઝવવો પડે. હિન્દુમુસલમાનના ઝગડાનું મૂળ એ વસ્તુમા છે કે આજેવાનો અને વિચારી પુરુષો પોતપોતાની કોમના અણસમજી, ડાંડ અને તોફાની કે બીકણુ વર્ગ ઉપર હજી કામુ મેળવી શક્યા નથી, અને તેથી પંચાયતનો સુધરેલો અને જૂનો ઠલાજ અપત્યાર કરતા મુશ્કેલી પડ છે. પંચાયતમા પણ વફાલી અને કોરટખાજીની નકલ કર્યે ચાલે નહિ. કૌટુંબિક નિયમનું મળતાપણું અને માડવાળની ઉદાન્તા હોય તો જ પંચાયત પાડ પડી શકે છે. ગામડાઓમા હિન્દુમુસલમાનના ઝગડા જોવામા નથી આવતા એનું કારણ પણ એ જ છે. સ્વાથેન માન્યતા આપનાર આધુનિક કેળવણી અને જરા પણ નમનું ન મૂકતાં શીખવનાર કાયદાખાજીનો કેક એ જે કારણોને લીધે જ આપણા ઝગડા ઝટ સમી જતા નથી. Coward અને Bally એટલે કે બીકણુ અને ડાંડ અથવા ડરનાર અને ડરાવનાર એ જે વૃત્તિઓને લીધે મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય છે. પછી ધાર્મિક માન્યતાઓની ભિન્નતા એ નિમિત્તભૂત થઈ જાય છે. નહિ તો હિન્દુ-મુસલમાન એકતાની ઇતેજરી આપણને બંને કોમોને સરખી જ છે. મંપ અને શાન્તિ વગર જેમ આપણું ચાલે નહિ તેમ આપણા મુસલમાન બાઈઓનું પણ ચાલે એમ નથી. સ્વરાજ્ય અને ખિલાફતના સવાલનો ઉકેલ આપણે સપીલા રહીએ તો જ આણી શકાશે. મુસ્તશ કમાલ પાશાને હાથે ખલીફાની નામોશી ધોવાઈ ગઈ, પણ તેને જ હાથે ખિલાફતનો અન્ત પણ આવ્યો. હવે ખિલાફતને ફરી સજીવન કરવાનો સંજ્ઞા મુસ્લીમ આદમ સામે બહુ જ મહત્વનો અને ચિંતાનો થઈ પડે.

છે. ખિલાફતની લડતમાં હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનોએ 'કિતમ ભાગ ભજવ્યો છે અને તેથી જ ખિલાફત સજવન કરવાની બાબતમાં હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનોની છિન્તેજરી સૌથી વધારે રહેવાની જ. સ્વરાજ્યને માટે તેમજ ખિલાફતને માટે હિન્દુમુસ્લીમ એકતા પ્રાપ્તવાયુ સમાન છે. આજે એકલું હિન્દુ સંગઠન કરવાના દિવસ રહ્યા નથી. અન્યજને તેમજ અગ્રજને સંપીલા થઈ જાય એટલું બસ નથી. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, ચહુદી બધાનું રાષ્ટ્રીય સંગઠન કરવાની આજે જરૂર છે. આવી એકતા હોય તો જ દેશમાં લોકસત્તા સ્થપાશે. તેમ નહિ થાય તો આપણને ડાયરશાહી અને ગુડાશાહીના ભોગ થવું પડશે.

આપણી રાજદારી સ્થિતિની મીમાંસા અને તે સુધારવાના હિસાબે નક્કી થઈ ચુક્યાં છે. તેમાં હવે કશો ઉમેરો કે ફેરફાર કરવાપણું રહ્યું છે એમ નથી. પણ આપણે આપણા જગદાઓ કેમ શમાવીએ, મંપ કેમ સાચવીએ અને કોવત કેમ કેળવીએ એ વિષે વધારે વિચાર કરવા જેવા છે. હું એક પ્રાન્તિક પરિવહનો પ્રમુખ થયો એટલે મારે તે વિષે કંઈ કહેવું જ જોઈએ એમ હું નથી માનતો. દેશના અગ્રગણ્ય આગેવાનો તે જ કામ પાછળ મથી રહ્યા છે. છતાં એટલું તો કહેવાનું મન થાય જ છે કે લોક-શિક્ષણ અને લોકસેવા એ જ આપણી તમામ નબળાઈઓનું ઓસડ છે. આપ એમ નહિ માનતા કે હું એક કેળવણીકાર છું એટલા માટે જ કેળવણીનું ગાંડું જ્યાં ત્યાં આગળ ધકેલું છું. સ્વરાજનો વિચાર મારા મનમાં ન આવત તો મોળું મળાનું કેળવણીનું ક્ષેત્ર હું કોઈ કાળે પસંદ ન કરત. સ્વરાજ્યની ચાવી કેળવણીમાં છે એમ જ્યારે મગજમાં ફસી ગયું ત્યારે જ મેં તે ક્ષેત્ર પસંદ કર્યું. પણ રાષ્ટ્રીય સાળાઓ અને મહાવિદ્યાલયોમાં અપાતા શિક્ષણની વાત અહીં હું નથી કરતો. લોકશિક્ષણ એ અત્યંત વ્યાપક વસ્તુ છે. આપણી તમામ રાષ્ટ્રીય હીલચાલનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. મારા જેવા અધ્યાપકને અહીં બોલાવ્યા પછી તેની કંઈક મીમાંસામાં હું ઉતરું તો ને સાંભળવા આપ નેયાર થશો એમ હું માની લઉં છું.

પ્રજાને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવું એ કેળવણીનું પ્રથમ પગથીઈ છે. તે કામ છાપાંઓ, મસિકો તેમજ આપણા નેતાઓ અને ઉપદેશકો કરી રહ્યા છે. આપણી મહાસભાઓ અને પરિષદો તેટલા જ માટે છે. પણ એ તો પહેલું જ પગથીઈ છે. પ્રજાકીય કેળવણી આચરણ દ્વારા જ થઈ શકાય. આપણા દ્વારા આપણા કલ્યાણો પતે છે, એટલું જ નહિ પણ

પ્રજાને સમાજશાસ્ત્રની અને સ્વરાજ ચલાવવાની ઉત્તમ કેળવણી મળે છે. પરસ્પર સહકાર, એકબીજા વિષેની કાળજી, મદદ અને જવાબદારી એમાં જ સ્વરાજ્ય રહેલું છે. અસહકારનો વિજય પણ આપણા માંહોમાંહેનો સહકારમાં જ રહેલો છે. સરકાર સામે અસહકાર એ પ્રજાકીય કેળવણીનું એક અંગ છે અને આપણે માંહોમાંહેનો સહકાર એ બીજું અંગ છે. પરદેશી કાપડનો ત્યાગ એ એક અંગ છે, ન્યારે રેડીયા ને ખાદી એ બીજું અંગ છે. સરકારી શાળાઅદાલતનો ત્યાગ એ એક અંગ છે, ન્યારે લવાદ-પંચાયતો અને રાષ્ટ્રીય કેળવણી એ બીજું અંગ છે.

પ્રજાની કૌવત વધારનાર કેળવણી આપવી હોય તો તે પ્રત્યક્ષ આચરણ દ્વારા જ આપી શકાય. શરાબી માણસ દારૂ છોડે નહિ ત્યાં સુધી એ શાની કેળવણી લેવાનો હતો ? દસ ચોપડીઓ તે બણે એથી એનો શો દહાડો વળવાનો હતો ? પરદેશી કાપડ વાપરનાર માણસને કઈ કેળવણી કલ્યાણકારક નીવડવાની હતી ? જેઓ પોતાના ઝગડા પોતાના સમાજ મારફતે પતાવી શકતા નથી તેમની વિદ્વત્તા દેશના શા કામમાં આવવાની હતી ? જેઓ પોતાના રક્ષણને અર્થે બીજાના શૈય પર આધાર રાખે છે તેમના પાંડિત્યમાં તેજ ક્યાંથી હોય ? આપણે લાંબા લાંબા લેખો કે નડી ચોપડીઓ લખી અને પ્રતિહાસના દાખલાઓ ટાંકી આપણી સ્વરાજ્ય વિષેની પાત્રતા સિદ્ધ કરીએ છીએ, પણ તેટલું બસ નથી. આપણે જાલિમની જોડુકમી ઉઠાવવાની બાબતમાં આપણી અપાત્રતા સિદ્ધ કરવી જોઈએ. તે કંઈ દલીલથી થઈ શકવાની નથી; પ્રત્યક્ષ આચરણથી જ મેમ બોરસદની પ્રજાએ સિદ્ધ કરી તેમ સિદ્ધ કરવી પડશે. છોકરાઓને મર્દાનગીની કેળવણી આપનારા અખાડા, સમાજને સ્વાવલંબન શીખવનાર પંચાયતો અને મહાજનો, સ્વદેશીની તાલીમ આપનાર રેડીયા અને ખાદી— આ બધી વસ્તુઓનો ન્યારે સમાજમાં પ્રચાર થશે ત્યારે દેશમાં લોકસિક્ષણ સ્થપાયું ગણાશે. જાતિવ્યવસ્થાને લીધે આપણે પોતા પૂરતો જ વિચાર કરતા થયા છીએ. દિવસરાત્ર જેઓ આપણી સેવા કરે છે એવી કેમોનાં પણ સુખદુઃખનો ખ્યાલ આપણને બહુ જોઈએ આવે છે. તેમનામાં પણ આપણા જેવી તેજસ્વિતા વધે, અભ્યાસની અસહિષ્ણુતા—મીઠ વધે એની હિંમત આપણને પૂરતી નથી હોતી. તેથી આપણી હીલચાલમાં નબળાઈ રહે છે અને સરકાર આપણા નિર્ણયોને માન આપતી નથી. જેને આપણે જુલામીમાં રાખીએ છીએ, દલાએલો રાખીએ છીએ તે સ્વરાજ્યની લડતમાં મારદાઈનો આમ કેમ બનવે ?

જેમ આપણે આપણી દબાએલી કોમોની સ્થિતિ વિશે બહુ જ ઓછું જાણીએ છીએ તેમ આપણા પ્રિય પારસી વગેરે પોતાની વિશેષ બહુ ઓછું જાણીએ છીએ. તેમની અને આપણી વચ્ચે ગેરસમજ નથી એ ખરું, પણ તેમનું આપણું પરસ્પર સંગઠન પણ નથી. શું રાષ્ટ્રીયોદ્ધાર એ જ આપણા જીવનનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ છે ? આપણે એકબીજાના જીવનમાં સારી પેઠે પ્રવેશ કરવો જોઈએ, અસંખ્ય પ્રકારે એકબીજાની સેવા કરવી જોઈએ. ત્યારે જ આપણી બધાની દૃષ્ટિ એકસરખી થશે અને આપણે એકબીજાને ખડખે ઉભા રહીને લડી શકીશું.

પ્રગતીય લડતે એ કેળવણીનું સૌથી મહત્ત્વનું સાધન છે. દસ વરસ સુધીની બીજી કેળવણી પ્રગતે જ ન આપી શકે. તે દસ અડવાડિયાંની લડત જોતજોતામાં આપી શકે છે. મહાવિદ્યાલયની ત્રણ વર્ષની કેળવણી અને બોર્સસ જેવી એક લડત સરખી છે. દરેક એટલો કે જ્યારે ત્રણ વર્ષની કેળવણી પાંચ પચાસ જુવાનો જ લઈ શકે, ત્યારે લડતથી મળતી કેળવણી આબાલવૃદ્ધ તમામ વર્ગને મળે છે.

એટલા માટે જ આપણે લોકસેવા અને લોકશિક્ષણ પાછળ મંડી પડવું જોઈએ.

સૌથી પહેલું કાર્ય મહાસભાની સમિતિઓ ગામઠે ગામઠે સ્થિર કરવાનું છે. મહાસભાનું તન્ત્ર એ આપણા રાજકીય જીવનની નસો છે. તેની મારફતે જ આપણું રાષ્ટ્રીય લોહી દેશમાં બધે ફરી શકે એમ છે.

બીજું કાર્ય તે રાષ્ટ્રીય શાળાઓ. જોઈએ એટલે જોઈએ તમામ શાળાકોને અત્યંત જરૂરી એટલી જ કેળવણી આપનાર શિક્ષકોને એક સંઘ સ્થાપન કર્યા વગર આપણે અસાધ્ય કુંઘર તોડી ન જ શકીએ. જાત જાતના વહેમો અને જૂના સંકેતો રાખીને કેળવણી દ્વારા દૂર ન કરીએ ત્યાં સુધી આપણી હિલચાલમાં એકતા, હિંમત અને દૃઢ નિશ્ચય ટકવાનાં નથી.

આપણું ત્રીજું કાર્ય તે ગામડાંની સેવા. છેલ્લાં દોઢ હજાર વર્ષના ભરેલ અમલ તળે પણ હિન્દુસ્તાને જે પોતાની સંસ્કૃતિ એટલે પોતાપણું જાળવી રાખ્યું હોય તો તેનું કાલ્પ આપણી આમન્યવસ્થા સંગીન, પ્રાણવાન અને સ્વરાજ્યના સિદ્ધાન્ત પર ચાલેલી હતી એ છે. આજે ગામડાંઓ બાળી ગયાં છે, દુકાળો, રોગો અને મોટા ગામડાંમાં લગ્ન થાલી બેઠાં છે. ગામડાંના બુદ્ધિમાન લોકો સહેરો તરફ તણાતા ગામડાંના પેસા પાછળ

તણાઇને સહેરો તરફ દોડે છે. જૂની ખાનદાની અને બાહોશી જૂસાઈ જવા લાગી છે. તેની કંદર પણ નથી થતી. ટુંકી દૃષ્ટિનું સ્વાર્થી ઉદાપણ એ જ મોટામાં મોટો સહયુક્ત ગણવા લાગ્યો છે, અને જેના હાથમાં કંઈ પણ અધિકાર હોય તેની ખુશામત કરવી એ જ મુત્સદ્દીપણું લેખાવા લાગ્યું છે. આ કફેડી સ્થિતિ મટાડવી જ જોઈએ. તેને માટે દેશના સાચા સેવકો ને શિક્ષકો ગામડે ગામડે વાવવા જોઈએ, અને તેમની આગળ નિશ્ચિત કાર્યક્રમ હોવો જોઈએ. રામચાળ વખતે માંદાંઓની સેવા કરવી, ખેડૂતોને જોઈતી માહિતી પૂરી પાડવી, ગામડાંની સ્વચ્છતા જળવધવી, રોજ સાંજે ધાર્મિક અને રાજકીય-સાહિત્ય લોકોને વાંચી સંભળાવવું ને સમજાવવું, જ્યાં ફાવવાની આશા હોય ત્યાં કજીઆ પતાવવાની પેરવી કરવી, રક્ષણ કરવાની જરૂર પડે ત્યારે ચોડીની ગોઠવણ કરવી, સમાજો અને યાત્રાઓ વખતે વ્યવસ્થા રાખવી, છોકરાછોકરીઓને લખતાં વાંચતાં કરવાં અને ઘેરઘેર રેંટીયાનું ધર્મચક્ર ચાલતું કરવું—એટલું કામ ગામડા દાઠ અગમે જાણુ જરૂર કરી શકે છે. એક તાલુકાનો માણસ ખીજ તાલુકામાં કામ કરવા જાય ત્યારે તે અમલદાર જેવો ગણાય છે. એના કરતાં જ્યાંનો માણસ ત્યાં જ કામ કરતો હોય તો સ્વરાજ્યનું વાતાવરણ વહેંચું ને સહેલું બધાય છે.

જે વિદ્યાર્થીઓએ રાષ્ટ્રીય કેળવણી લીધી છે, જેમના ઉપર ગુજરાતની બધી આશા બધાઈ છે, જેમના હાથમાં આજના કાર્યકર્તાઓ આ બાળ્ય-શાળી પ્રાન્તને આખરે છોડી દેવાના છે, તેમને માટે આ ખાસ કામ છે. જૂના વહેમો અને સંકુચિત વિચારોના ચેપથી તેઓ પર છે. નિરાશાનું ભૂત તેમની છાતી પર સવાર નથી. વ્યવહારવાદના ખારાથી તેમની દેશ-ભક્તિનું ખીજ બળી ગયું નથી. નામના અને વાહવા મેળવવાના વ્યસનના તેઓ બધાણી થયા નથી. તેમને માટે જ આ કાર્ય છે. વહીલોનો અને ઍરિસ્ટોનો જમાનો ગયો. હવે ખેડૂતો અને વિદ્યાર્થીઓનો જમાનો ખેરો છે. તેઓ આગળ બાવીને પોતાનું સ્થાન સમીક્ષે એટલી જ વાર છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ એ ગુજરાતના હાથમાં મોટામાં મોટું સાધન છે. ગુજરાતની પ્રજા તેમાં વધારે ને વધારે રસ લે, તેની વધારે ને વધારે સેવા લે, તેની મારફતે પોતાના જીવનમાં અનુકૂળ ક્રાન્તિ કરી લેવાની આશા રાખે તો વિદ્યાપીઠ સાચું જ કાચધનુ જેવી ચર્મ પડશે. હિન્દુસ્તાનના ઔરવનું જેને જ્ઞાન છે, સમાજને પ્રાણવાન કરવાને જેઓ તલસી રહ્યા છે, શુદ્ધ સ્વરાજ્ય સ્થાપવા જેઓ પોતાનું બલિદાન આપવા તૈયાર છે એવા

માનવીશોએ અને કર્મવીશોએ પોતાની જાડગી વિદ્યાપીઠની નાનીમોટી સંસ્થાએને અર્પણ કરવી જોઈએ; સાદાઈ અને ત્યાગની દીક્ષા લઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્ધારનો યત્ન ચલાવવો જોઈએ. નાનામોટા છોકરાએને બણાવવા એટલું જ તેમનું કામ નથી. સ્વરાજ્યની લડતમાં એટલું ચારિત્ર્યજળ જોઈએ છે તેટલું ચારિત્ર્યજળ પ્રજામાં આણવાની કામ તેઓએ બીડવી જોઈએ.

સરકારની હીનતા સામે લડવા માટે આપણે આપણામાં રહેલી હીનતા પ્રથમ દૂર કરવી જોઈએ. આપણે પોતે આત્મશુદ્ધિ ન કરીએ અને સરકારને પજનીને સરકારની શુદ્ધિ કરવા મથીએ તો તેમાં આપણે દ્રાવવાના નથી. અને આવડો પરોપકાર શા માટે ?

આપણા દયાએલા વર્ગોપર વધારે દયાણુ ચલાવી આપણી હીલચાલમાં આપણે તેમનો સહકાર મેળવી શકીએ, પણ તે સ્ત્રોત જોખમભરેલો છે. તે રીતે છેલ્લી ઘડીએ આપણો ધાત જ થવાનો. સાચો માર્ગ તો તેમની સેવા કરી, તેમને કેળવી, તેમને પોતાના જવા કરી નાખીએ એ જ છે.

ગુજરાતમાં સંઘશક્તિ સારી છે, ગુજરાતમાં ચાલતું કાર્ય તોડી પાડવાની ઇષાણુ વૃત્તિ નથી. કેમના કે પ્રાન્તના આગેવાનો અમુક વસ્તુ પસંદ કરે એટલે બધા લોકો શ્રદ્ધાપૂર્વક તે કામને વધાવી લે છે એ આ પ્રાન્તની સુંદરતા છે. આની અંદર મોટી શક્તિ રહેલી છે. સ્વરાજ્યને માટે આ મોટામાં મોટી લાયકાત છે. મતભેદ કેળવવાની ચળ આ પ્રાન્તમાં બહુ આછી છે; નથી જ એમ કહીએ તોપણ ચાલે. તેથી આપણું કામ બીજા પ્રાન્તોના પ્રમાણમાં બહુ સુગમ છે. માથાદીઠ ભિન્ન મત હોઈ શકે છે, પણ દરેક જણ સ્વતંત્ર નેતા થવા જાય તો, જાહેર જીવન જ તૂટી પડે એ જો લોકો જાણતા નથી તેમની સ્થિતિ આજે આપણી દૃષ્ટિ આગળ છે.

માત્ર આપણી એકતા વધારે સંગીન અને કાર્યક્ષમ કરવા માટે આપણે લોકશિક્ષણનું કામ વધારે ઉંડું કરવાની જરૂર છે. આપણે કહેલી વસ્તુ લોકો ઝટ માની લે છે એટલાથી જ આપણને સન્તોષ ન થવો જોઈએ. આપણી હીલચાલનું રહસ્ય લોકોના મગજ પર બરાબર હસાવવું જોઈએ. મહાજનોના કે ન્યાનના આગેવાનોને ગળે એકાદ વાત ઉતરી એટલું બસ નથી. સમાજની દરેક વ્યક્તિનાં વિચારમાં ક્રાન્તિ થવી જોઈએ, નહિં તો ક્યાંક ને ક્યાંક કચાશ રહી જાય, અને એ દયાણ છેલ્લી ઘડીએ પણ નાચા વિના ન રહે. આપણે સંઘશક્તિના દયાણથી કામ લેવાની વૃત્તિ ન જ રાખીએ, દયાણથી

કામ લેવું એ સરકારી માર્ગ છે. પ્રબળ કેળવી તેની અસેથી કામ લેવું એ સ્વસંજનો માર્ગ છે. સાચી શક્તિ, નિર્ભય શક્તિ પ્રબળની કેળવણીમાં જ છે.

સોળ વરસ પહેલાં દૈનિક 'રાષ્ટ્રમત'ના કાર્યાલયમાં રાજ અમારી રાષ્ટ્રીય ચર્ચા ચાલતી. તેમાં બે ત્રણ જણા અમે કહેતા કે મહારાષ્ટ્ર આગળ મોટામાં મોટો સવાલ આહલુ-આહલુતરોનો છે. અમારા બીજા મિત્રો અમને 'એલામિસ્ટ' એટલે કે નાહક ભડકનારા મણી કાઢતા. તેઓ કહેતા, 'આહલુતરોમાં ખરેખરે અસન્તોષ છે જ નહિ. કેટલાક બહુલા લોકો તેમને આડે રસ્તે દોરે છે, પણ કોઈ આડે રસ્તે જવાનું નથી.' અમે કહેતા, 'આહલુતરોને અન્યાય થાય છે કે નહિ એટલો જ વિચાર ખસ નથી. આહલુતરોનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ આપણે મેળવ્યો છે કે નહિ એ સવાલ છે. તેને કશું ન હોય તો કાળે કરીને તેઓ પોતાના સ્વાભાવિક આગેવાનોની પાછળ જ જવાના માટે આજથી જ આપણે આહલુતરોના અશિક્ષિત અને સુશિક્ષિત બંને વર્ગ સાથે એકરૂપ થવું જોઈએ. કોઈ પણ સવાલ ગંભીર શ્રમ જાય ત્યાં સુધી તેની ઉપેક્ષા કરવી, ગંભીર થયા પછી ચીડ કરવી અને વાત હાથમાંથી છટકી મચા પછી હાથ ધસવા બેસવું એ ઠહાપણનો માર્ગ નથી, એ સ્વદેશભક્તિનું લક્ષણ નથી. આજે દેશમાં અન્યજ્ઞેનો સવાલ ગંભીર થઈ ચુક્યો છે. હિન્દુ જાતિમાં જે કાંઈ પણ ધાર્મિકતા હોય, કાંઈ પણ ન્યાયશુદ્ધિ હોય, એકામાં એકું કાંઈ પણ વ્યવહારકુશળતા હોય, સ્વરાજ્યની લમની લાગી હોય તો અન્યજ્ઞેના સવાલનો ઉકેલ વચરવિલખે આણવો જ જોઈએ. અન્યજ્ઞેની આપણે સેવા કરીએ, તેમની અસ્પૃશ્યતા દૂર કરીએ, તેમને કેળવણી આપીએ, તેમને સમાજમાં માનભર્યું સ્થાન આપીએ એમાં આપણે કંઈ ઉદારતા બતાવતા નથી, એમાં આપણે તેમના પર ઉપકાર કરતા નથી. તે તો તેમનો સ્વાભાવિક હક છે અને હિન્દુ તરીકેની આપણી પ્રાથમિક ધરજ છે. આપણા સામાજિક જીવનને અંગે આપણને જે જે લાભ મળે છે તે બધા પર તેમનો હક હોવો જોઈએ. કથા-કીર્તન દ્વારા આપણને ધર્મપ્રદેશ મળે છે. આપણી જાહેર સભાઓમાં આપણને રાજદારી કેળવણી મળે છે. બાલ્યકાળ નિશાળમાં ગાળીને આપણે સંસ્કારી જીવનચાત્રને માટે અણુમોલ તૈયારી કરીએ છીએ. ગામની ધંધાચતો-માં આપણે પ્રજાજીવનના પાઠ બણીએ છીએ. ચોરામાં અને બજારમાં આપણે આપણી આર્થિક સ્થિતિથી વાકેફ થઈએ છીએ. પરસ્પર સહવાસથી પરસ્પર પ્રેમ બંધાય છે અને તેથી જીવન સુખમય થાય છે. આ બધી

સાર્વજનિક વસ્તુઓનો લાભ મેળવવાનો હિન્દુ તરીકે અન્યજનોએ હક છે. આ વસ્તુથી તેમને વચિત રાખીએ તો પ્રભુને ઘેર આપણે ગુન્હેગાર છીએ. હજી પણ જો આપણે પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરીએ અને સામાજિક કેમ્પવણીનો ચારસો તેમને નહિ આપીએ તો શુનઃશૈષ જેમ પોતાના પિતાનું મોત્ર છોડીને ચાલ્યો ગયો તેમ અન્યજનો આપણને તજી દેશે, અને તેની સાથે ધધિર પણ આપણો શત્રુ બનશે. અત્યાર સૂધી તેઓ આપણને વશદાર રજા છે એ તેમની ખાનદાની છે, અને એ ખાનદાની જ તેમનો ઉદ્ધાર કરશે.

કેટલું કે રેલવે ટ્રેન વગેરે ઠેકાણે જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ હોય ત્યાં તો સગવડીઓ ધર્મ જણાય છે અને જ્યાં પોતાનો દોર ચાલતો હોય ત્યાં તિરસ્કારધર્મ અપ્ત્યાર કરવામાં આવે છે, એ દંભ ઝાઝા દિવસ સૂધી નહિ ચાલી શકે. પ્રભુનાં પ્રિય અન્યજનોનાં બાળકથી કૂવો અભડાઈ ગયો એમ કહી દીન અન્યજનોને માર મારનાર લોકોનું કૃત્ય ડાયરના કૃત્યના જેટલું જ તિરસ્કારને પાત્ર છે. આપણે સ્વરાજ્યવાદીઓ ડાયરશાહીના જેટલા દુરમન છીએ તેટલા જ આ ઘાતકીપણાના પણ શત્રુ છીએ એ આપણે સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ.

આપણી સામાજિક એકતા ફક્ત બિન્ન બિન્ન ધર્મ અને પંથ વચ્ચે જ જોઈએ છે એમ નથી. જ્યાં સૂધી સમાજના દબાએલા વર્ગોને સ્વતંત્રતાનું અને જવાબદારીનું સ્થાન નહિ આપીએ ત્યાં સૂધી આપણી હિલચાલમાં કયાંય રહેવાની જ. એકલા અન્યજનો જ દબાએલા નથી. જેમ અન્યજનોને સમાજમાં સ્વાભાવિક સ્થાન નથી, જેમ તેમને ભાગે સમાજનો ભાર ઉઠાવવાનું છે, અને છતાં જેમ તેઓ સામાજિક પ્રવૃત્તિના લાભોથી વચિત રહે છે, તે જ દશા આપણા ખેડૂતો ને મજૂરોની છે. હું નથી માનતો કે દુનિયાના કોઈ પણ દેશનો ખેડૂતવર્ગ હિન્દુસ્થાનના ખેડૂતો જેટલો લદાએલો હોય. સ્વરાજ્ય વહેલામાં વહેલું મેળવવાની કુચી મામડાંઓમાં છે. ખેડૂત અને મજૂરો સાથે રહીને, તેમની સાથે બળીને જ્યારે તેમનું જીવન આપણે સજીવન કરીશું ત્યારે જ આપણે સ્વરાજ્ય મેળવીશું.

આપણા દબાએલો અને મોટામાં મોટો વર્ગ તો સ્ત્રીજાતિ છે. દેશની ચિન્તા અને દેશની લડત સાથે તેઓ એકરૂપ થયાં નથી ત્યાં સૂધી આપણા દરેક કાર્યમાં લાભગણ્ય રહે જ છે એવો અનુભવ આપણને કયાં નથી થયો ? પરદેશી કાપડના બહિષ્કાર અને ખાદીના પ્રચારમાં સ્ત્રીઓની મદદ મેળવતાં જ્યારે સુરકેલી પડે છે ત્યારે અત્યાર સૂધી આપણે કરેલી તેમની ઉપેક્ષાનું ભાન તાજું.

ધાય છે. જો ડાહ્યે ને પગલે હાર ખાવી ન હોય તો સ્ત્રીઓની ઉપેક્ષા ક્યેં ચાલશે નહિ. તેમના વહેમો ને સામાજિક દુરામલો દૂર ન કરીએ તો આપણને સ્વરાજ્યની લડત લડનાર બાહોશ કુટુંબો મળવાની આશા છોડી જ દેવી પડે. આજનો બાહોશ અને બહાદુર સ્વાર્થત્યાગી જીવાન આવતી કાલે પરણે છે કે તરત જ મોળો, હીનદીન બની જાય છે. એ સ્થિતિનું નિરાકરણ ન કરીએ તો સ્વરાજ્યની લડત કોણ લડે ? હું ધારું છું કે બીજા કેટલાક પ્રાન્ત કરતાં ગુજરાતમાં ગૃહસંસાર પર સ્ત્રીઓનો કાણુ વધારે છે. એ સ્થિતિ વખાણવા જેવી તો છે જ. તેને લીધે સ્ત્રીઓમાં કાર્યકુશળતા અને હિંમત વધારે હોય છે. પણ તેથી જ સ્વરાજ્યના કાર્યક્રમમાં તેમનો વિરોધ વધારે નડે છે. આકરી પ્રજાકીય લડતમાં સ્ત્રીઓ ઓછો ભાગ લે એ સમજાય એવું છે. પણ પ્રજાકીય જાગૃતિમાં, પ્રજાકીય ક્રેળવણીમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓનો ભાગ કેટલો છે ? બેચાર મહાસંગઠના અપવાદ બાદ કરીએ તો લગભગ નિરાશાનાં જ વચન કાઢવાં પડે. પ્રણયની નવલકથાઓ અને સ્નેહલગ્ન કે દેહલગ્નની મીમાંસાઓ બણાવવાથી સ્ત્રીઓને સમાજમાં તેમનું સ્વાભાવિક સ્થાન અને જવાબદારીનું કાર્ય મળવાનું નથી. હાલની પરિસ્થિતિથી તેમને વાકેફ ન કરીએ, જીવનમાં કેટલું પરિવર્તન કરવાની જરૂર છે તે ન સમજવીએ ત્યાં સુધી આપણી જાગૃતિમાં તેઓ પોતાનો હિસ્સો કંઈ રીતે આપે ? રાષ્ટ્રીય જીવનની સત્યતા તેમની આગળ હજી ક્યાં રજુ કરી છે ? દરેક સંસ્કારી કુટુંબમાં આ દિશામાં ચત્ન થવા જોઈએ. દરેક જવાબદાર માણસે આ વિષયની પોતાની જરૂર ઓળખવી જોઈએ. દરેક ઘરને આપણે ઉત્તમમાં ઉત્તમ સંસ્થા કરી શકીએ.

જેમ આપણા સમાજમાં આ ત્રણ દબાએલા વર્ગ છે તેમ સમાજને પ્રત્યક્ષ નુકસાન પહોંચાડનાર ત્રણ વર્ગ છે એમ માઈ માનવું છે. એ ત્રણ વર્ગને દુષ્પવવાની મારી લગાડે દબા નથી, પણ લાગણી છૂપાવીને તેમને ગળ રાખવા એમાં બહુભાવ નથી. આ ત્રણ વર્ગો તે પેટને માટે ગમે તેવા જીલમ જીમરવા તૈયાર થનાર સરકારી નોકરો અને બહાદુર પણ અબળ સિપાઈઓ; દેશનું ધન પરદેશ મોકલી તેમાંથી મળતી દલાલી પર મ્હાલનાર પરદેશી કાપડ વગેરેના વેપારીઓ; અને ત્રીજો વર્ગ તે આપણું વહીલવગ. અંગ્રેજી ભણેલા નોકરીમાં ઉતરી જ્યારે સરકારના દાસ બનવા લાગ્યા ત્યારે વહીલોએ કંઈક સ્વતંત્રતાની ટેક જાળવેલી. આપણી મહાસંભાની શરૂઆતની હીલચાલને તેમને જ હાથે પ્રથમ પોપણ મળેલું. આપણા બહાન નેતાઓમાંથી બણાખરા એ જ વર્ગમાંથી આવ્યા છે. છતાં દુઃખ

સાથે કહેવું પડે છે કે વધીલીવૃત્તિથી જ સામાજિક આમન્યાનો બંધન શિથિલ થઈ ગયાં છે, સામાજિક સંપ તૂટી ગયો છે, બહાદુરી ઓછી થઈ છે, અને બીકણુ સ્વાર્થવાદ બધે ફેલાયો છે. આ મારા અંગત વિચારો છે. પ્રમુખસ્થાનેથી તે જાહેર કરવાનો મને હક છે કે નહિ એ વિષે મને શંકા છે. છતાં જ્યાં આટલા બધા કચ્છઆકંકાસ આપણી હીલચાલને તોડવા ભેંગ્યા થયા છે ત્યાં આપણી નજળાઈનાં કારણો શોધતાં સૂઝેલા વિચારો રજૂ કરવાની યત્ન સમજી હું ખોલ્યો છું. બહુને એથી દુઃખ થશે. દીન થઈ હું તેમની હામા ઠચ્છું છું. સાથેસાથે જેઓએ વધીલાન છોડી છે—વધીલાન છોડી છે એટલું જ નહિ પણ વધીલીવૃત્તિ પણ છોડી છે તેમને અહીં મુઆરદખાદી આપું છું.

સ્વરાજ્યનો વિચાર કરતા હોઈએ કે રાષ્ટ્રીય કેળવણીનો, રાષ્ટ્રમગકનનો કે ખેડા બળવાનો, ખાદીનો જ સવાલ સૌથી પહેલવહેલો દષ્ટિ આગળ ઉભો થાય છે. દેશને ક્ષયરોગ લાગુ પાડનાર આર્થિક ત્રાવ બંધ કરવો હોય તો ખાદીની જ ઉપાસના કરવી જોઈએ. ગરીબ લોકોનો ભૂખમરો ટાળવો હોય તેણે ખાદીની જ ઉપાસના કરવી જોઈએ. સંપત્તિની વહેંચણી ન્યાય અને સમતાની દષ્ટિએ કરવી હોય તો ખાદી એ એકમાત્ર ધંધાજ છે. દેશદાઝની દીક્ષા લેવી હોય તો ખાદી જ પહેરવી જોઈએ. અનંત્યજ્ઞેનો કહાર કરવો હોય તોપણ ખાદીને આશ્રય આપવો જોઈએ. સ્વરાજ્યને માટે દિવસરાત મહેનત કરવા આપણે બધાએલા છીએ, દેશનું અપમાન દૂર કર્યા વગર ભોગવિલાસ આપણે માટે હરામ છે એનું સ્મરણ જો સતત જાગ્રત રાખવું હોય તો ખાદી તૈયાર કરવી જોઈએ. ખેતીની પ્રવૃત્તિ જેટલી જ ખાદીની પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક અને વ્યાપક થવી જોઈએ. ગુજરાતમાં ખાદીનો પ્રચાર વધવો જોઈએ તેમ ખાદીની પેદાશ પણ વધવી જોઈએ. વેપાર-પ્રધાન આ પ્રાન્તને બીજા પ્રાન્તોથી ખાદી મંગાવીને પહેરવાની ટેવ પડી જાય તો ગુજરાતના વણકરો અને ગરીબ લોકો રઝળી જાય. ખાદીપ્રચારનું કામ મહાસત્રાએ અત્યાર સુધી ખૂબ કર્યું છે. હવે દરેક માણસે ખાદીપ્રચાર માટે કમર કસવી જોઈએ. વકતાઓએ ને લેખકોએ ખાદીનો સંદેશો દેશમાં બધે પહોંચાડ્યો છે. હવે આપણે ખાનગી સંભાળણમાં તેમજ ન્યાયજાતના મેળાવાડામાં, દુકાન પર તેમજ દવાખાનામાં, શાળામાં તેમજ બજારમાં, જ્યાં ખાદી વગરનો માણસ જોઈએ ત્યાં તેને ટોકવો જોઈએ. વ્યાખ્યાનો કરતાં આવી મીઠી ટોકારની અસર વધારે થાય છે એવો ધણુનો અનુભવ છે. આપણો સહવાસ જેઓ ચાહતા હોય તેમને ખાદી વાપરવા વિષે આગ્રહપૂર્વક

કહેવાનો આપણો હક છે તેમ આપણી ફરજ પણ છે. આપણા સમાજમાં ખાદી વગર હરવુંફરવું એ મોટામાં મોટો અવિવેક છે એમ જ બધાને થાય એવી સ્થિતિ આપણે આજુબી જોઈએ. જ્યાં છાપાંઓ અને વસ્ત્રાઓ પહેંચી શકતા નથી ત્યાં પણ આ પદ્ધતિ પહેંચી શકે છે. આ પદ્ધતિ જે દરેક હિન્દી પવિત્ર ફરજ સમજી અમલમાં મૂકે તો ખાદી ખોડી કરતાં પણ વધારે કામ થાય; એછે ખર્ચે થાય અને વધારે સ્થાયી થાય. ખાદી વિશે આટલાં વર્ષ ચર્ચા કર્યા પછી આ પ્રાન્તમાં તો કશું કહેવાપાત્રું બાકી રહ્યું હોય એમ લાગતું નથી. ગુજરાતમાં ખાદીનું સાર્વભૌમ રાજ્ય કરી મહાત્માજીને મોટામાં મોટો સન્તાપ આપવો એ આપણે માટે અશક્ય ન હોતું જોઈએ.

પ્રજા સમજે અને સ્વયંસેવકો તનતોડ મહેનત કરે તો પ્રજાજીવનમાં ખાદી કેટલો પ્રવેશ કરી શકે છે એનો નમૂનો યારડોલી તાલુકામાં આપણે પ્રત્યક્ષ કર્યો છે. અને ખાદી આપણા આર્થિક, સામાજિક અને ધાર્મિક જીવનમાં કેટલું કાર્ય કરી શકે છે, કેટલું યુગાન્તર કરી શકે છે તેના ઉત્તમ દાખલો થી. લક્ષ્મીદાસમાર્ગ અને તેમના સાર્થીઓએ રામેશ્વરામાં બતાવ્યો છે. આટલા અનુભવ પછી ખાદીના પ્રભાવ વિષે કોઈ શંકા કાઢી ન શકે. જે ખામી હોય તો તે ખાદીની શક્તિમાં નથી પણ આપણી શ્રદ્ધા અને આપણા ઉત્સાહમાં જ છે. ખાદીના પ્રસાદ તરીકે મળેલું સ્વરાજ્ય સાચે જ રામરાજ્ય હશે.

ભાઈઓ અને બહેનો, મારે કહેવું હતું તે મેં કહી દીધું છે.

દક્ષિણ અને પૂર્વ આફ્રિકા જઈ વસેલા આપણા હિન્દુમુસલમાન ભાઈઓને જે દુઃખો વેઠવાં પડે છે તે દુઃખ અને તે અપમાન આપણાં જ છે. પણ તે વિષે આજે અહીં નવું શું કહીએ? તેમની ખાતર તેમજ દેશી રાજ્યોની અને ત્યાંની પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવા ખાતર પણ આપણે સ્વરાજ્ય જલદી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આપને એ વાત સાહી હશે કે રાજકીય પરિપક્વની શરૂઆતના આ બાપણમાં સરકારનો, સરકારની નીતિનો અને સરકારના અન્યાયનો ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી. સરકારનાં કાળાં કૃત્યોને મેં ક્યાંય વખોડ્યાં નથી. હું આપ સૌને ખાતરી આપું છું કે ઇરાદાપૂર્વક મેં તેમ કહ્યું છે. લોકો જ્યાં સુધી સરકારને ઝાળખી શક્યા ન હતા ત્યાં સુધી સરકારની નીતિનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનો કરવાં પડતાં. જ્યાં સુધી આપણા લોકોને કંઈ અજાણ હતાં કે આ સરકારમાં શુદ્ધ દાનતના અંશો રહ્યા છે ત્યાં સુધી આપણા

લોકોએ બીજા બધા ઇલાજને અજમાવી જોયા. હવે આપણે નિરાશાનું બળ કેળવીએ છીએ. તેમાંથી જ આત્મશક્તિની શ્રદ્ધા ઉગી નીકળી છે. તેને જ હવે વફાદાર રહીએ. સરકારે ગાંધીજીને છોડ્યા, આપણને આનન્દ થયો. પણ સરકારે પોતાની કુટિલનીતિ ક્યાં છોડી છે ? સરકારની ઉદ્ધતાઈ જેવી છે તેવી ને તેવી જ છે. આપણે ધારાસભાનો બહિષ્કાર કર્યો પણ તેથી ધારાસભામાં ગએલા આપણા બાહ્યોનું સરકારે જે હડલડનું અપમાન કર્યું છે તે શું આપણે દરજુબરે કરવાના હતા ? વાત એ છે કે અસહ્ય થએલા જીવનના કાવ્યમય અથવા જીવસાદાર વળુની કરીને દિલાસા પામવાની આપણે ના પાડવી જોઈએ. સરકારનાં કાળા કૃત્યોને વખોડવાથી આપણને જે સમાધાન થાય છે તેને લીધે પણ આપણામાં મોળાશ આવવાનો સંભવ છે. આંસુ વહેવડાવીએ તોપણ અમુક જનનું સાન્ત્વન મળી જાય છે; તે પણ અટકાવવાની જરૂર છે. શું સરકારને ધિક્કારવાથી આપણને ટાઢક વગવાની છે ? શું સરકારના નવા નવા અન્યાયની ગળુનરી કયા વગર આપણે પંજાબના અત્યાચારનું સ્મરણ તાજું ન રાખી શકીએ ? શું ત્રણ વરસ પીતી ગયાં એટલા માટે જ આપણી સ્વરાજ્યની ધગરા શમી જવાની હતી ? મહાત્માજીએ કહ્યું છે : ‘ પ્રગતને ઘડવી એ કંઈ જનદના ખેલ નથી. એમાં તો પરસેવાના ટીપાં પાડવાનાં છે, લોલોનું પાણી કરવાનું છે. ’ આપણે ગુણદૃક્ષા લઈ ચુક્યા છીએ. હવે તો આપણો વ્યૂહ કઈ રીતે સજ્જ કરીએ, આપણી સેના કેમ વધારીએ, આપણી યુદ્ધની પ્રતિજ્ઞા કઈ રીતે પાળીએ એનો વિચાર કરવા ખાતર જ આપણે ભંગા થઈ શકીએ, અને તે કામ આપ સૌ હવે શરૂ કરશો એવી મારી વિનંતિ છે.

